ISSN *2413-5593 (Print); ISSN 2663-6530 (On-line)*
2026. № 50 (УДК 81) : 91-114
ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИКИ, ПРАГМАТИКИ ТА КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
http://semantics.knu.ua/index.php/prblmsemantics

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАГМАЛІНГВІСТИКИ
[CURRENT ISSUES IN PRAGMALINGUISTICS]

УДК 811.133.1'373

Стаття надійшла до редакції [Article received] – 21.06.2026 р.
Перевірено на плагіат [Checked for plagiarism] – 23.06.2026 р.
Оригінальність тексту [The originality of the text] – 97,9 %
Прорецензовано [Peer-reviewed] – 30.06.2026 р.
Рекомендовано до друку [Recommended for publication] – 29.08.2026 р.
http://doi.org//10.17721/2663-6530.2026.50.91-114

КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНА МОДЕЛЬ МАНІПУЛЯТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕМ:СТРАТЕГІЯ – ТАКТИКА – ПРИЙОМ

Наталія Петрівна Дарчук *(м. Київ, Україна)*

https://orcid.org/0000-0001-8932-9301
n.darchuk@knu.ua

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
(Міністерство освіти і науки України)
01601, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14

Оксана Миколаївна Зубань *(м. Київ, Україна)*

https://orcid.org/0000-0002-2644-3892
oxana.zuban@knu.ua

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
(Міністерство освіти і науки України)
01601, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14

Валентина Василівна Робейко *(м. Київ, Україна)*

https://orcid.org/0000-0003-2266-7650
valentyna.robeiko@knu.ua

асистент кафедри української мови та прикладної лінгвістики
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
(Міністерство освіти і науки України)
01601, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14

(Актуальні питання прагмалінгвістики [Aktual'ni pytannja pragmalingvistyky])
Когнітивно-прагматична модель маніпулятивного потенціалу українських фразем: стратегія – тактика – прийом (Українською)
[Kohnityvno-prahmatychna model manipuliatyvnoho potentsialu ukrainskykh frazem: stratehiia – taktyka – pryiom]
© ***Дарчук Н. П. [Darchuk N. P.]***, *n.darchuk@knu.ua*, ***Зубань О. М. [Zuban O. M.]***, *oxana.zuban@knu.ua*,
Робейко В. В. [Robeiko V. V.], *valentyna.robeiko@knu.ua*, ***Цигвінцева Ю. О. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, *julivoznuk@gmail.com*

ISSN ***2413-5593 (Print); ISSN 2663-6530 (On-line)***
2026. № 50 : 91-114
Social Sciences. *Arts and Humanities*
PROBLEMS OF SEMANTICS, PRAGMATICS AND COGNITIVE LINGUISTICS
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
http://semantics.knu.ua/index.php/prblmsemantics

Юлія Олександрівна Цигвінцева *(м. Київ, Україна)*

https://orcid.org/0000-0002-9684-3840
julivoznuk@gmail.com

доктор філософії, науковий співробітник
відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики
Інститут української мови НАН України,
01001, м. Київ, вул. Михайла Грушевського, 4

У статті запропоновано та теоретично обґрунтовано трирівневу когнітивно-прагматичну модель опису маніпулятивного потенціалу фразеологізмів української мови за схемою «стратегія – тактика – прийом». Доведено системний характер іллокутивного потенціалу автономної фраземи поза контекстом. На основі аксіологічної семантики виокремлено три типи маніпулятивного впливу: позитивний (меліоративний), негативний (пейоративний) та інтенсифікаційний. Модель систематизує 48 формалізованих схем опису із чітким літерно-цифровим кодуванням дескрипторів. Апробація методології на матеріалі вибірки маніпулятивних фразем підтверджує її достатність. Розроблена модель слугує підґрунтям для автоматичного визначення маніпуляцій у системі TextAttributor 2.0 та статистичного оцінювання маніпулятивного потенціалу фразеологічної системи української мови. Дослідження проведено у межах наукової теми «Лінгвістична експертна аналітика українськомовного деструктивного інтернет-контенту з використанням технологій штучного інтелекту» НДР № 25БП044-02 КНУ імені Тараса Шевченка

Ключові слова: *українська мова, фразеологізм, маніпулятивний потенціал, когнітивно-прагматична модель, іллокутивний потенціал, маніпулятивна стратегія, маніпулятивна тактика, маніпулятивний прийом, автоматичне опрацювання природної мови.*

A COGNITIVE-PRAGMATIC MODEL OF THE MANIPULATIVE POTENTIAL OF UKRAINIAN PHRASEMES: STRATEGIES, TACTICS, AND TECHNIQUES

Nataliia P. Darchuk *(Kyiv, Ukraine)*

https://orcid.org/0000-0001-8932-9301
n.darchuk@knu.ua

DSc (Philology), Professor at the Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Ministry of Education and Science of Ukraine)
14 Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, Ukraine, 01601

(Current issues in pragmalinguistics [Aktual'ni pytannja pragmalingvistyky])
A Cognitive-Pragmatic Model of the Manipulative Potential of Ukrainian Phrasemes: Strategies, Tactics, and Techniques (in Ukrainian)
[Kohnityvno-prahmatychna model manipuliatyvnoho potentsialu ukrainskykh frazem: stratehiia – taktyka – pryiom]
© ***Darchuk N. P. [Darchuk N. P.]***, n.darchuk@knu.ua, ***Zuban O. M. [Zuban O. M.]***, oxana.zuban@knu.ua, ***Robeiko V. V. [Robeiko V. V.]***, valentyna.robeiko@knu.ua, ***Tsyhvintseva Yu. O. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, julivoznuk@gmail.com

ISSN *2413-5593 (Print); ISSN 2663-6530 (On-line)*
2026. № 50 (УДК 81) : 91-114
ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИКИ, ПРАГМАТИКИ ТА КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
http://semantics.knu.ua/index.php/prblmsemantics

Oksana M. Zuban *(Kyiv, Ukraine)*

https://orcid.org/0000-0002-2644-3892
oxana.zuban@knu.ua

PhD (Philology), Associate Professor at the Department of
Ukrainian Language and Applied Linguistics
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Ministry of Education and Science of Ukraine)
14 Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, Ukraine, 01601

Valentyna V. Robeiko *(Kyiv, Ukraine)*

https://orcid.org/0000-0003-2266-7650
valentyna.robeiko@knu.ua

Assistant Professor at the Department of
Ukrainian Language and Applied Linguistics
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Ministry of Education and Science of Ukraine)
14 Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, Ukraine, 01601

Yuliia O. Tsyhvintseva *(Kyiv, Ukraine)*

https://orcid.org/0000-0002-9684-3840
julivoznuk@gmail.com

PhD (Philology), Scientific Researcher,
Department of Lexicology, Lexicography and Structural-Mathematical Linguistics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
01001, Kyiv, 4 Mykhailo Hrushevskyi St.

The article proposes and theoretically substantiates a three-level cognitive-pragmatic model for describing the manipulative potential of Ukrainian phrasemes, designed for automated natural language processing within the TextAttributor 2.0 system. The study addresses the problem of identifying implicit manipulative influence in digital media discourse. The authors substantiate the notion of the "illocutionary potential" of an autonomous phraseme considered outside any context, arguing that its internal form, axiological semantics, and stereotypical scenario constitute a cognitive matrix from which a corresponding manipulative intention is predictably actualized in a communicative act.

Drawing on axiological semantics and pragmatic directionality, the proposed framework distinguishes three types of manipulative influence: positive (meliorative) manipulation, negative (pejorative) manipulation, and intensification of influence. Positive manipulation operates through cooperative strategies of solidarity, complimentary attribution, and the reframing of negative events; negative manipulation – through strategies of discreditation, emotional blackmail, and communicative control; intensifiers amplify manipulative pressure through hyperbolization and a totality effect.

The descriptor hierarchy structures manipulative potential as a systematic chain: strategy (perlocutionary goal) – tactic (illocutionary scenario) – technique (locutionary packaging). The model comprises 48 formalized description schemas with alphanumeric coding of descriptors. Its testing on a

(Актуальні питання прагмалінгвістики [Aktual'ni pytannja pragmalingvistyky])
Когнітивно-прагматична модель маніпулятивного потенціалу українських фразем: стратегія – тактика – прийом (Українською)
[Kohnityvno-prahmatychna model manipuliatyvnoho potentsialu ukrainskykh frazem: stratehiia – taktyka – pryiom]
© ***Дарчук Н. П. [Darchuk N. P.]***, *n.darchuk@knu.ua*, ***Зубань О. М. [Zuban O. M.]***, *oxana.zuban@knu.ua*,
Робейко В. В. [Robeiko V. V.], *valentyna.robeiko@knu.ua*, ***Цигвінцева Ю. О. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, *julivoznuk@gmail.com*

sample of 1,000 phrasemes drawn from a crowdsourced database confirms that the inventory of descriptors is sufficient. The model provides a formalized basis for classifying phrasemes, for the statistical assessment of the manipulative potential of the Ukrainian phraseological system, and for the algorithmic identification of manipulation in media analytics and cognitive security applications. The study was conducted within the research project "Linguistic Expert Analytics of Ukrainian-Language Destructive Online Content Using Artificial Intelligence Technologies" (R&D project No. 25BP044-02, Taras Shevchenko National University of Kyiv).

Keywords: *Ukrainian language, phraseme, manipulative potential, cognitive-pragmatic model, illocutionary potential, manipulative strategy, manipulative tactic, manipulative technique, natural language processing.*

Вступ. Актуальність автоматичного визначення маніпулятивності текстів зумовлена зростанням обсягів цифрової інформації, глобалізацією медіапростору та перетворенням мовленнєвого впливу на ключовий інструмент інформаційної боротьби. В умовах, коли людський ресурс не здатний опрацювати великі масиви даних, автоматизоване виявлення прихованого деструктивного впливу стає критичним завданням для комп'ютерної лінгвістики, кібербезпеки та медіааналітики. Сучасний деструктивний контент рідко будується на прямій дезінформації або агресії і зміщується у площину імпліцитності, фреймінгу, підтексту, пресупозицій та оцінної лексики (зокрема фразеології). Виявлення таких прихованих маркерів потребує точного формалізованого аналізу.

Важливо закцентувати на тому, що для галузі автоматичного опрацювання природної мови визначення маніпулятивних ознак тексту є науковим викликом, адже автоматизація цієї задачі вимагає синтезу комп'ютерного моделювання, лінгвопрагматики та когнітології, стимулюючи розвиток гібридних методів дослідження. Створення ефективних систем автоматичної діагностики маніпулятивності текстів слугує основою для розбудови інструментів когнітивного захисту суспільства та забезпечення інформаційної гігієни в цифровому середовищі. Такі автоматизовані інструменти сьогодні необхідні журналістам, модераторам цифрових платформ, аналітикам стратегічних комунікацій та судовим експертам-лінгвістам для первинного фільтрування, атрибуції та експертної діагностики текстів.

Українські науковці та аналітичні центри активно досліджують методи виявлення маніпуляцій, зосереджуючись на контент-аналізі медіа та створенні цифрових інструментів для протидії дезінформації в умовах інформаційного протистояння. Так, дослідження Н. Дащенко та В. Поляни [Дащенко, Поляна, 2025], І. Голопич та І. Чернової [Голопич, Чернова, 2025], В. Шевченко [Шевченко, 2025] присвячені класифікації маніпулятивних прийомів у новинних стрічках, політичній рекламі та онлайн-медіа; О. Павлів [Павлів, 2023] аналізує маніпулятивні стратегії у мовленні персонажів художньої літератури; розробленню методології аналізу системи стратегій, тактик і засобів маніпулятивного впливу присвячено колективну монографію «Маніпуляція в мовленнєвій комунікації» [Калита та ін., 2024]; дослідження маніпуляції як феномена правового деструктивного явища, що проявляється в межах механізму правового регулювання суспільних відносин, проведено І. Мімою [Міма,

© ***Darchuk N. P. [Darchuk N. P.]***, n.darchuk@knu.ua, ***Zuban O. M. [Zuban O. M.]***, oxana.zuban@knu.ua,
Robeiko V. V. [Robeiko V. V.], valentyna.robeiko@knu.ua, ***Tsyhvintseva Yu. O. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, julivoznuk@gmail.com

2025]. Окремої уваги заслуговує розвиток онлайн-платформ, що на громадських ініціативах розробляють методології для моніторингу маніпулятивного контенту і підвищення медіаграмотності користувачів, зокрема сайт громадської організації «Детектор медіа» [Детектор медіа, 2016–2026].

Керуючись актуальністю автоматичного опрацювання медіаконтенту, колектив комп'ютерних лінгвістів кафедри української мови та прикладної лінгвістики КНУ імені Тараса Шевченка працює над створенням автоматичної інтерактивної системи контент-аналізу українськомовних деструктивних медіатекстів TextAttributor 1.0 – 2.0 [Darchuk et al., 2024], [TextAttributor 1.0, 2024–2026]. Одним із нових модулів цієї системи в розбудові її функціоналу є модуль визначення маніпулятивності українськомовних текстів, до структури якого входить комп'ютерна програма визначення маніпулятивних стратегій, тактик та прийомів фразеологізмів української мови. Ця програма розроблена за методом «rule-based» і працює на основі спеціально створеної бази даних (БД) маніпулятивних фразем. При укладанні БД маніпулятивних фразем виконувалось завдання – визначити потенційну маніпулятивну тактику та маніпулятивний прийом кожної маніпулятивної фраземи за попередньо укладеними інвентарями дескрипторів маніпулятивних тактик (102 тактики) та прийомів (267 прийомів). Ознака потенційності маніпуляції зумовлена тим, що фраземи аналізуються поза контекстом, оскільки укласти датасет маніпулятивних контекстів до кожного фразеологізму в межах п'ятнадцятитисячного масиву одиниць майже неможливо, тому що фраземи є надзвичайно низькочастотними одиницями. На сьогодні у БД маніпулятивних фразем за тактиками і прийомами маніпуляції схарактеризовано 7584 фраземи із загального реєстру. Сформована вибірка виконує функцію тестувальної для виправлення помилок, неточностей та типізації маніпулятивних тактик і прийомів, інвентар яких був укладений за різними класифікаціями різних джерел, і, крім того, кількісно змінювався за емпіричними даними експерименту. Тестування вибірки засвідчує, що застосований перелік тактик і прийомів є певною мірою хаотичним і занадто розгалуженим для проведення системного аналізу.

Тому **мета дослідження** – розробити модель опису маніпулятивного потенціалу фразеологізмів української мови, що поєднує чітку ієрархічну систему дескрипторів маніпулятивних стратегій, тактик та прийомів.

Об'єкт дослідження – фразеологізми української мови. **Предмет дослідження** становить прагматичний компонент семантики фразеологічних одиниць.

Окреслення теоретичної проблематики дослідження. Традиційно маніпуляцію визначають як деструктивний комунікативний акт, у якому адресант-маніпулятор навмисно приховує свою справжню інтенцію за допомогою хибної або викривленої форми через втілення в тексті маніпулятивних стратегій, тактик за допомогою психолінгвістичних прийомів, щоб змусити адресата виконати вигідну маніпулятору дію так, ніби це був його власний свідомий вибір. Маніпуляція – це багатовимірне міждисциплінарне явище, тому єдиної, універсальної класифікації маніпулятивних стратегій, тактик і прийомів не існує, що не є недоліком, а закономірним наслідком складності досліджуваного феномену.

© ***Дарчук Н. П. [Darchuk N. P.]***, n.darchuk@knu.ua, ***Зубань О. М. [Zuban O. M.]***, oxana.zuban@knu.ua,
Робейко В. В. [Robeiko V. V.], valentyna.robeiko@knu.ua, ***Цигвінцева Ю. О. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, julivoznuk@gmail.com

1. Кожна наука досліджує маніпуляцію за своїми гносеологічними аспектами вивчення одного об'єкта – маніпулятивного комунікативного акту, тому критерії класифікації кардинально відрізняються. Лінгвопрагматика як напрям теорії мовленнєвих актів класифікує маніпуляції за іллокутивною силою – інтенцією (наміром) мовця, типами перлокутивного ефекту. Когнітивна лінгвістика спирається на механізми оброблення інформації: фреймінг, активацію ментальних сценаріїв, метафоричне моделювання світу. Соціальна психологія класифікує прийоми за внутрішніми тригерами адресата: експлуатація потреб (у безпеці, визнанні), гра на почуттях провини, сорому, страху. Дискурс-аналіз, зокрема за концепцією Т. ван Дейка [van Dijk, 2006], досліджує маніпуляцію через соціальну владу та домінування, класифікуючи її за доступом до медіаресурсів чи політичних платформ.

2. У реальному комунікативному акті маніпулятивні тактики рідко зустрічаються в «чистому» вигляді, що визначає їхню дифузність, зокрема одну фразему, напр., *«правда очі коле»,* можна одночасно кваліфікувати і як тактику егоцентричного моделювання, і як психологічний контрнаступ, і як дискредитацію джерела інформації. Маніпуляція не є статичним явищем, це динамічний психолінгвістичний процес, напрям якого залежить від суб'єктивної інтерпретації адресатом. Оскільки межі між тактиками є дифузними, побудувати чітку класифікацію за принципом взаємовиключення іллокутивного наміру дуже складно.

3. Мовленнєві комунікативні практики еволюціонують швидше, ніж наука встигає їх типізувати. Поява нових комунікативних каналів (соціальні мережі, месенджери, мультимедійний простір, генеративний ШІ) породжує специфічні цифрові маніпулятивні стратегії. Старі класифікації, сформовані переважно на базі класичного політичного чи газетного дискурсу XX століття, виявляються занадто громіздкими або неповними для аналізу сучасного гіпертекстового та інтерактивного середовища.

4. У сучасній науці досі триває дискусія про те, де закінчується аргументація і персуазивність, а де починається власне маніпуляція і коли вона переходить у виражений конфлікт. Якщо вважати будь-який прихований вплив маніпуляцією, то, на думку видатного американського психотерапевта Еверетта Шострома [Shostrom, 1967], понад 90 % людського спілкування є маніпулятивним за своєю природою. Людина є маніпулятором від народження. Дитина маніпулює батьками (плачем, вередуванням), щоб отримати турботу. Батьки маніпулюють дітьми в процесі виховання, використовуючи почуття провини, обов'язку або залякування. Культурні коди, література та ритуали етикету – це теж легалізовані форми маніпуляції, у яких свідомо прораховуються емоційні реакції читача або слухача. Тому різні дослідники закладають різний обсяг у саме поняття «маніпуляція», що автоматично унеможливлює створення єдиної класифікаційної схеми.

Замість пошуку єдиної класифікації сучасна лінгвопрагматика використовує матричний (аспектний) підхід. Дослідники конструюють робочі класифікаційні моделі під конкретну дослідницьку мету – за джерелом впливу, за об'єктом психологічної атаки, за лінгвістичним рівнем реалізації (лексичний, синтаксичний, фразеологічний) або за метою

(Current issues in pragmalinguistics [Aktual'ni pytannja pragmalingvistyky])
A Cognitive-Pragmatic Model of the Manipulative Potential of Ukrainian Phrasemes: Strategies, Tactics, and Techniques (in Ukrainian)
[Kohnityvno-prahmatychna model manipuliatyvnoho potentsialu ukrainskykh frazem: stratehiia – taktyka – pryiom]
© ***Darchuk N. P. [Darchuk N. P.]***, *n.darchuk@knu.ua*, ***Zuban O. M. [Zuban O. M.]***, *oxana.zuban@knu.ua*,
Robeiko V. V. [Robeiko V. V.], *valentyna.robeiko@knu.ua*, ***Tsyhvintseva Yu. O. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, *julivoznuk@gmail.com*

іллокутивного наміру та перлокутивним ефектом комунікативного акту з метою визначення механізмів виявлення і протидії маніпулятивному впливу.

У нашому дослідженні обираємо матричний підхід визначення маніпулятивних стратегій, тактик та прийомів, що ґрунтується на поєднанні трьох аспектів аналізу: 1) лінгвістичному – фразеологічний рівень реалізації маніпуляції; 2) когнітивному – конвенційні знання стереотипних моделей поведінки та оцінки, закодованих у фраземах як знаках вторинної номінації; 3) лінгвопрагматичному – узуально закріплений іллокутивний потенціал автономної фраземи як знака вторинної номінації.

Наукова новизна дослідження полягає в розробленні та теоретико-прагматичному обґрунтуванні першої в українському мовознавстві ієрархічної когнітивно-прагматичної моделі маніпулятивного потенціалу фразеологізмів української мови для автоматичного опрацювання природної мови, зокрема в межах розбудови інтерактивної системи *TextAttributor*. У межах дослідження вперше обґрунтовано поняття «іллокутивного потенціалу» автономної фраземи всупереч класичній концепції, в якій іллокутивна сила належить винятково конкретному мовленнєвому акту. Доведено правомірність приписування прагматичних характеристик автономній фразеологічній одиниці поза контекстом як системних, узуально закріплених властивостей фразем. Обґрунтовано, що внутрішня форма, аксіологічна семантика та стереотипний сценарій фраземи слугують когнітивною матрицею, яка прогнозовано реалізовує відповідну маніпулятивну інтенцію в конкретному акті комунікації.

Матеріалом дослідження слугувала база даних (БД) маніпулятивних фразем, укладена методом краудсорсингу**:** кожна фразеологічна одиниця загальної БД фразем (обсягом 20934 одиниці) була проанотована 4-ма експертами-лінгвістами з метою визначення маніпулятивних одиниць. До реєстру загальної БД фразем входили стійкі словосполучення різного типу (за класичною семантичною класифікацією): фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, фразеологічні вирази (прислів'я, приказки, афоризми, крилаті вислови та мовні кліше). Реєстр БД фразем було укладено вручну за текстами Корпусу української мови [Корпус текстів української мови, 2003–2026] та різними лексикографічними джерелами з дотриманням таких принципів: 1) якщо фразема має варіанти: змінено порядок слів (*грати на нервах, на нервах грати*) або вживано синонімічну лексику (*не мав жодного сумніву, не мав бодай найменшого сумніву, не мав ніякого щонайменшого сумніву*), або змінено граматичну форму слова / слів (*я так і знав, я так і знала*), то кожний варіант – це новий рядок у БД; 2) якщо фразема містить хоча б одну лексему, яка відмінюється залежно від контексту, слова, що її утворюють, подаються за лемами (початковими формами лексеми), а перед нею поставлено маркер – #, напр., *#братерський #солідарність*. Такі принципи укладання реєстру дотримано з метою подальшого використання БД в автоматичному аналізі, де будь-яка зміна форми вираження фраземи зумовлює ідентифікацію цієї фраземи як окремої одиниці. На першому етапі укладання БД маніпулятивних фразем здійснювалось шляхом приписування кожній фраземі загальної БД фразем мітки «маніпулятивна – 1» / «неманіпулятивна – 0» чотирма експертами-лінгвістами, тобто кожна фразема отримувала чотири оцінки за шкалою 0 – 1.

© ***Дарчук Н. П. [Darchuk N. P.]***, *n.darchuk@knu.ua*, ***Зубань О. М. [Zuban O. M.]***, *oxana.zuban@knu.ua*,
Робейко В. В. [Robeiko V. V.], *valentyna.robeiko@knu.ua*, ***Цигвінцева Ю. О. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, *julivoznuk@gmail.com*

Базовим критерієм визначення маніпулятивної фраземи стала ознака прагматичної спрямованості фраземи: на відміну від неманіпулятивних, маніпулятивні фраземи завжди мають приховану іллокутивну силу – вони містять приховану оцінну сему, яка нав'язує адресату почуття провини, меншовартості тощо або змушує до вигідної маніпулятору дії. За результатами краудсорсингу із загального словника фразеологізмів було відібрано реєстр маніпулятивних фразем обсягом 15381 одиниця. До цього реєстру ввійшли фраземи, які отримали статус «маніпулятивна» за трьома і чотирма оцінками респондентів.

Основні методи: метод моделювання – моделювання маніпулятивного потенціалу фразем за категоріями стратегія – тактика – прийом; структурний метод визначає систематизацію виявлених прагмасемантичних ознак маніпулятивних фразем; метод компонентного аналізу та метод прагмасемантичної інтерпретації забезпечують виокремлення потенційних маніпулятивних прийомів та тактик фразем; дискурс-аналіз передбачає моделювання соціального контексту, у якому може здійснюватись маніпулятивна мовленнєва діяльність з використанням фразеологізмів; метод краудсорсингу, що реалізований за допомогою інтерактивної інтернет-форми для визначення маніпулятивних фразем із залученням чотирьох лінгвістів-експертів.

Огляд наукової літератури. У дослідженні маніпулятивних стратегій, тактик та прийомів фразеологізмів української мови ми ґрунтувалися насамперед на фундаментальній теорії мовленнєвих актів Дж. Остіна [Austin, 1975], беручи за основу трирівневу структуру мовлення (*локуція*, *іллокуція*, *перлокуція*) у розумінні того, як висловлювання-фразеологізм може бути не лише носієм інформації, а й способом виконання дії та здійснення впливу на адресата. Також базовою була концепція Т. ван Дейка [van Dijk, 2006], що обґрунтовує маніпуляцію крізь призму критичного дискурс-аналізу як деструктивне зловживання владою та комунікативним доступом. У світлі цього підходу автономний фразеологізм розглядається як когнітивна модель маніпуляції, за допомогою якої адресант контролює ментальні моделі та когнітивні репрезентації адресата в обхід його раціонального критичного мислення. Зважаючи на спрямованість системи *TextAttributor* на аналіз українськомовного медіатексту, у дослідженні було використано концептуальну базу лінгвістики впливу, розроблену вітчизняними дослідниками В. Різуном, Н. Непийводою, В. Корнєєвим [Різун та ін., 2005], для розмежування механізмів, засобів та категорій персуазивного і маніпулятивного впливу. Також теоретична база дослідження формувалась на основі праць відомих українських лінгвістів: О. Дмитрук [Дмитрук, 2006]: дослідження маніпулятивних стратегії в англомовному масмедійному дискурсі, в якому подано класифікацію мовних та позамовних тактик прихованого впливу, систематизовано мовні засоби (зокрема пресупозиції, оцінну лексику та метафоризацію), за допомогою яких формується потрібна інтерпретація подій у друкованих та інтернет-виданнях; В. Зірки [Зірка, 2005]: аналіз лінгвістичного аспекту маніпулятивних технологій у рекламному дискурсі, зокрема граматичних, лексичних та семантичних прийомів «мовних ігор», спрямованих на експлуатацію емоційних тригерів, стереотипів та ціннісних орієнтирів споживача; Т. Космеди, О. Халіман [Космеда, Халіман, 2011]: обґрунтування «граматики оцінки» як актуального напряму сучасного мовознавства,

© ***Darchuk N. P. [Darchuk N. P.]***, n.darchuk@knu.ua, ***Zuban O. M. [Zuban O. M.]***, oxana.zuban@knu.ua,
Robeiko V. V. [Robeiko V. V.], valentyna.robeiko@knu.ua, ***Tsyhvintseva Yu. O. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, julivoznuk@gmail.com

що визначає аксіологічний потенціал мовних одиниць різного рівня як базу формування прагматичного контексту маніпуляції; І. Шкіцької [Шкіцька, 2012]: дослідження маніпулятивних стратегій позитиву (меліоративного впливу) як прихованого впливу, що може здійснюватися не лише через конфронтацію та дискредитацію, а й через прийоми похвали, компліментарного авансування, компліцитності та фасилітації; Д. Сизонова [Сизонов, 2020], [Сизонов, 2018]: дослідження маніпулятивного потенціалу новоутворених ідіом та медіафразем в українському політичному дискурсі як маркерів конструювання оцінних стереотипів, зокрема через актуалізацію прецедентних знань в автономній позиції заголовка маніпулятивного тексту.

Основний зміст. ***Обсяг поняття «маніпуляція».*** Для формування системи маніпулятивних дескрипторів необхідно обґрунтувати обсяг поняття «маніпуляція», що визначається базовим концептом дослідження. Хоча традиційно маніпуляцію визначають як деструктивний комунікативний акт, однак сучасна лінгвопрагматика продукує й інше трактування цього поняття, зазначаючи, що маніпулятивним може бути і конструктивний (позитивний / продуктивний) комунікативний акт, у якому намір адресанта-маніпулятора не є агресивно-токсичним, а навпаки, позитивним, спрямованим на інтереси адресата.

Дискусія між прихильниками трактування маніпуляції тільки як деструктивної (непродуктивної) та прихильниками широкої концепції маніпуляції, до якої, крім деструктивної, належить і конструктивна маніпуляція, розгортається на перетині комунікативної лінгвістики та комунікативної етики.

Представниками першої концепції маніпуляції є Т. ван Дейк [van Dijk, 2006], Ю. Габермас [Habermas, 1984], Р. Гудін [Goodin, 1980], які обґрунтовують маніпуляцію за онтологічною суттю як «комунікативний злочин», зловживання адресантом владою та порушення суверенітету особистості адресата. Поняття «продуктивна маніпуляція» вони вважають небезпечним лінгвістичним та етичним релятивізмом, адже маніпуляція завжди перетворює людину із суб'єкта спілкування на об'єкт (інструмент): навіть якщо мета благородна, приховане використання особистості без її усвідомленої згоди є етично неприпустимим. Комунікативні прийоми «позитивної маніпуляції» у межах цієї концепції визначають як фасилітацію (полегшення взаємодії), педагогічне навіювання, психотерапевтичне інтервентне перекодування або м'яке спонукання, за яких комунікативний акт є прозорим або легітимізованим соціальною роллю (лікар → пацієнт, викладач → студент, батьки → діти)/

Дослідники прагматики емпатійного та педагогічного дискурсів, представники нейролінгвістичного та психотерапевтичного напрямів комунікації (послідовники Г. Бейтсона [Bateson, 1972] та М. Еріксона [Erickson, Rossi, 1979]), переконані, що маніпуляція – це лише ефективна прагматична технологія, інструмент непрямого мовленнєвого впливу, який є нейтральним, а вектор цього впливу – продуктивний чи непродуктивний – визначається наміром адресанта та результатом для адресата. На їхнє переконання, існують комунікативні ситуації, коли персуазивність (пряме переконання) є абсолютно неефективною через психологічні захисти, страхи, депресивні стани чи когнітивну ригідність адресата. У таких випадках прихований іллокутивний вплив є єдиним

© ***Дарчук Н. П. [Darchuk N. P.]***, *n.darchuk@knu.ua*, ***Зубань О. М. [Zuban O. M.]***, *oxana.zuban@knu.ua*,
Робейко В. В. [Robeiko V. V.], *valentyna.robeiko@knu.ua*, ***Цигвінцева Ю. О. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, *julivoznuk@gmail.com*

способом підштовхнути людину до продуктивної дії. Якщо в результаті прихованого мовленнєвого впливу адресат отримує користь (долає кризу, завершує справу, позбавляється фобії, приймає ліки), то такий вплив є прагматично продуктивним. Мовна комунікація за своєю природою не є експліцитно лінійною: позитивні натяки, етикетні форми, метафоричні кодування – усе це елементи позитивного прихованого впливу. Продуктивна маніпуляція є вершиною комунікативної майстерності, спрямованої на гармонізацію стосунків без прямого конфлікту.

Зважаючи на завдання нашого експерименту – визначити потенційні маніпулятивні стратегій, тактики і прийоми фразеологізмів української мови на великому масиві одиниць, ми приймаємо широке трактування поняття «маніпуляція», що охоплює і деструктивний, і конструктивний прихований вплив.

Варто зазначити, що прийняття широкого трактування не суперечить твердженню про сутнісну деструктивність маніпуляції, оскільки обидві тези стосуються різних площин аналізу. Широке трактування зумовлене обсягом матеріалу дослідження: до реєстру фразеологічних маніпулятивних одиниць входять і ті, що традиційно кваліфікуються як інструмент конструктивного впливу (фасилітація, підбадьорення, м'яке спонукання), і власне деструктивно-токсичні фразеологізми. Натомість теза про сутнісну деструктивність стосується онтологічної природи самого механізму маніпуляції як способу комунікативного кодування: незалежно від того, служить прихований вплив на користь адресата чи на шкоду йому, сам механізм, за визначенням, позбавляє адресата свідомого вибору, підмінюючи раціональне переконання нав'язуванням готової інтерпретації. Тобто вектор впливу (позитивний чи негативний) – це змінна властивість конкретного застосування маніпулятивного механізму, тоді як десуб'єктивація адресата – інваріантна структурна ознака самого механізму, наявна в обох векторах однаковою мірою.

Тому ґрунтуючись на розумінні того, що маніпуляція, як метод й інструмент комунікативного кодування, є завжди деструктивною, вважаємо недоречним використовувати дихотомію термінів деструктивна / конструктивна, а також продуктивна / непродуктивна маніпуляція за наслідком маніпуляції – комунікативним ефектом, тому що ми аналізуємо автономний фразеологізм поза комунікативною ситуацією. Натомість розрізняємо типи маніпуляції за аксіологічною семантикою – позитивною чи негативною – фразеологізму, як властиву конотацію самої одиниці, яка може бути реалізована в комунікативному акті, і визначаємо два типи маніпуляції – позитивна (меліоративна) і негативна (пейоративна).

Маніпулятивний потенціал фразем базується на їхній здатності обходити раціональні фільтри сприйняття й апелювати безпосередньо до емоційної, ціннісної або чуттєвої сфери адресата, виражаючи позитивні чи негативні наміри адресанта. Однак аналізований масив фразеологізмів демонструє наявність фразем, які в автономній позиції не виражають позитивного чи негативного наміру / оцінки, а лише фіксують експресію оцінки якогось явища, напр., *аж в очах заіскрилося*, *до скону віку*, *від краю до краю*. Такі фраземи виконують у тексті функцію експресивних інтенсифікаторів як позитивного, так і негативного

© ***Darchuk N. P. [Darchuk N. P.]***, n.darchuk@knu.ua, ***Zuban O. M. [Zuban O. M.]***, oxana.zuban@knu.ua,
Robeiko V. V. [Robeiko V. V.], valentyna.robeiko@knu.ua, ***Tsyhvintseva Yu. O. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, julivoznuk@gmail.com

ISSN *2413-5593 (Print); ISSN 2663-6530 (On-line)*
2026. № 50 (УДК 81) : 91-114
ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИКИ, ПРАГМАТИКИ ТА КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
http://semantics.knu.ua/index.php/prblmsemantics

маніпулятивного впливу шляхом трансформації висловлювання, зокрема і нейтрального, на гіперболізовану, декатегоризовану імперативну установку. Інтенсифікація маніпулятивного впливу досягається через градацію та гіперболізацію ознаки, дії чи стану. Фразеологічна інтенсифікація функціонує як прагматичний вплив завдяки психолінгвістичному ефекту тотальності, що блокує можливість адресата верифікувати часткові факти, та тиску стереотипного сценарію, що створює ефект «неминучості», у якому певна подія чи рішення подається не як тимчасовий стан, а як невідворотний вирок. Інтенсифікатори не здійснюють позитивного чи негативного маніпулятивного впливу, але виконують маніпулятивну функцію через механізм автоматичної довіри до повідомлення на рівні емпатії.

Відповідно, стратегії, тактики і прийоми маніпулятивних фразеологізмів, враховуючи і міжособистісне, і інші форми спілкування, поділяємо на 3 типи маніпулятивного впливу: позитивна, негативна та інтенсифікатори маніпулятивного впливу.

Особливості фразем як засобів маніпулятивного впливу. На лінгвістичному рівні об’єктом маніпулятивного аналізу є фразеологізми як автономні синтагми, що розглядаються поза контекстом. Як зазначалось у вступі, поняття «фразеологізм» (фразема, фразеологічна одиниця) використовуємо в дослідженні в широкому трактуванні. Відповідно, фраземою вважаємо будь-яку стійку текстову синтагму (словосполучення, речення), яка є відтворюваною в мовленні в готовому вигляді, а не створеною мовцем у процесі мовлення.

Фразеологічні одиниці мають три специфічні ознаки, які роблять їх ефективним маркером маніпулятивного впливу:

1) прецедентність: фраземи сприймаються свідомістю як стереотипні сценарії народної мудрості, істини, перевіреної часом, або типових високочастотних мовних кліше. Коли маніпулятор використовує фразеологізм, він апелює не до власної суб'єктивної думки, а до колективного авторитету, автоматично блокуючи бажання адресата до супротиву;

2) образна конотація та аксіологічність: фраземи майже завжди мають стереотипне емоційне забарвлення і містять приховану оцінку (схвалення або засудження), тому мають силу переконання без потреби наводити раціональні аргументи;

3) дифузність референції: фразеологізм, як знак вторинної номінації, не має строгих денотативних меж, його внутрішня форма дозволяє маніпулятору використати стереотипний сценарій змісту у будь-якій зручній ситуації, нівелюючи реальні факти.

Модель маніпулятивного комунікативного акту. У загальній трирівневій моделі комунікації кожен рівень деформується через прийом маніпуляції:

1. Локутивний рівень маніпулятивного повідомлення (що говориться, тобто зміст повідомлення) забезпечує формально правильне, логічно структуроване повідомлення. У маніпулятивній комунікації на цьому рівні відбувається інтенційний зсув – навмисна підміна маніпулятором справжньої (іллокутивної) мети висловлювання його формальною (локутивною) «маскою». Маніпулятор зміщує фокус уваги адресата з реального наміру (примус, навіювання провини, зниження самооцінки тощо) на нейтральний або соціально прийнятний контекст (турбота, констатація факту, просте запитання тощо). Маніпулятор використовує когнітивні тригери, пресупозиції (приховані твердження, які приймаються без доведення, зокрема фразеологізми) або семантично розмиті поняття.

(Актуальні питання прагмалінгвістики [Aktual'ni pytannja pragmalingvistyky])
Когнітивно-прагматична модель маніпулятивного потенціалу українських фразем: стратегія – тактика – прийом (Українською)
[Kohnityvno-prahmatychna model manipuliatyvnoho potentsialu ukrainskykh frazem: stratehiia – taktyka – pryiom]
© ***Дарчук Н. П. [Darchuk N. P.]***, n.darchuk@knu.ua, ***Зубань О. М. [Zuban O. M.]***, oxana.zuban@knu.ua,
Робейко В. В. [Robeiko V. V.], valentyna.robeiko@knu.ua, ***Цигвінцева Ю. О. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, julivoznuk@gmail.com

2. Іллокутивний рівень маніпулятивного повідомлення (що насправді мається на увазі в повідомленні) визначає прихований намір адресанта, що відрізняється від змісту сказаного. Маніпулятор нав'язує адресату певні наміри, емоції в обхід раціонального критичного мислення адресата, таким чином відбувається асиметрія контролю – комунікативна ініціатива та контроль над інтерпретацією повністю належать маніпулятору. Маніпулятор контролює пресупозиції – факти, емоції, які адресат приймає на віру за замовчуванням.

3. Перлокутивний ефект – результат маніпуляції (те, що відбулося з адресатом внаслідок змісту повідомлення): модифікація поведінки чи переконань адресата. Маніпуляція вважається перлокутивно успішною, якщо адресат відчув або зробив саме те, чого прагнув маніпулятор, навіть не усвідомивши зовнішнього керування. Маніпулятивна тактика є успішною лише тоді, коли виникає асиметрія інформованості та контролю. Якщо адресат маніпуляції усвідомлює латентну інтенцію адресанта, перлокутивний ефект руйнується, а маніпуляція трансформується у відкритий конфлікт.

Маніпулятивний комунікативний акт із використанням фразем має свої особливості: стійкі вирази апелюють до колективного несвідомого, культурних кодів та емоцій, що дозволяє оминути раціональний фільтр критичного мислення. Однак, залежно від вектора маніпуляції – позитивного (спрямованого на зближення, заохочення, формування лояльності) чи негативного (орієнтованого на дискредитацію, залякування, підпорядкування) – структура, прагматичні маркери та динаміка цього акту суттєво відрізняються. Головна відмінність в інтенції адресанта-маніпулятора полягає в емоційному фоні, який він створює за допомогою фразем: 1) позитивна маніпуляція інтегрує адресата в систему цінностей адресанта через компліментарність або апеляцію до спільних цінностей, при цьому актуалізуються імпліцитні стереотипи позитивно-оцінної конотації фразем, пов'язані з гармонією, захистом, мудрістю або традицією (*йти в ногу з часом, знайти спільну мову, пуд солі з'їсти*); 2) негативна маніпуляція, навпаки, сепарує і принижує адресата, руйнуючи його комунікативну позицію і волю, при цьому актуалізується стереотипна експресивно негативна внутрішня форма фраземи, що є маркером деструкції, абсурду або меншовартості (*лити крокодилячі сльози, встромляти палиці в колеса, тримати камінь за пазухою)*.

У позитивній маніпуляції модель комунікативного акту маскується під модель «Суб’єкт ↔ Суб’єкт» – рівноправне партнерство, дружня порада. Адресат відчуває суб'єктність, хоча насправді його вибором керують, і приймає рішення, відчуваючи задоволення від «правильного» і «мудрого» вибору, тому що іллокутивна сила спрямована на виклик емоцій піднесення, азарту, гордості або відповідальності. Навіть якщо адресат згодом розшифрує маніпулятивний характер мовленнєвого акту, перлокутивний ефект залишається терапевтичним чи продуктивним (вдячність за поштовх). При цьому фразеологізм стає медіатором, що пом'якшує імперативність (*ми люди однієї крові*), і нав'язує потрібне рішення під прикриттям авторитету народної мудрості або загальноприйнятого правила.

У негативній маніпуляції працює модель «Суб’єкт → Об’єкт» – домінування та підпорядкування, у якій фразеологізм стає вербальною зброєю. Адресата позбавляють права на паритетний діалог, його заганяють у «глухий кут» семантикою стереотипу, закладеного у

© ***Darchuk N. P. [Darchuk N. P.]***, n.darchuk@knu.ua, ***Zuban O. M. [Zuban O. M.]***, oxana.zuban@knu.ua,
Robeiko V. V. [Robeiko V. V.], valentyna.robeiko@knu.ua, ***Tsyhvintseva Yu. O. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, julivoznuk@gmail.com

ISSN *2413-5593 (Print); ISSN 2663-6530 (On-line)*
2026. № 50 (УДК 81) : 91-114
ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИКИ, ПРАГМАТИКИ ТА КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
http://semantics.knu.ua/index.php/prblmsemantics

фраземі, що дискредитує адресата *(потрапити в халепу*), і він змушений виправдовуватися не проти фактів, а проти цілісного образу-стереотипу фраземи, що важко піддається логічному спростуванню. Адресат приймає нав'язані умови, щоб припинити комунікативний дискомфорт або нівелювати загрозу статусу. При негативній маніпуляції іллокутивна сила досягає мети, коли адресат відчуває тривогу, провину, сором або страх втрати (негативні емоції). Рефлексія адресата після усвідомлення маніпуляції завжди супроводжується почуттям, що його «використали».

Специфіку іллокуції позитивної та негативної фраземної маніпуляції визначають особливості їхньої тактико-стратегічної характеристики. Провідною стратегією позитивної маніпуляції є «кооперація», якій через апеляцію до народної мудрості підпорядковуються домінантні тактики солідаризації та компліментарного авансування. Провідною стратегією негативної маніпуляції є «конфронтація», якій через апеляцію до народної мудрості підпорядковуються домінантні тактики знецінення адресата, залякування, ізоляції. Головна відмінність на стратегічному рівні полягає в модальності впливу: негативна маніпуляція є обмежувальною (звужує волю адресата), а позитивна – стимулювальною (штучно спрямовує волю адресата на користь самого адресата або спільного блага).

Когнітивно-прагматичний підхід дескрипторного опису маніпулятивного потенціалу фразем. Досліджуючи фразему як автономну одиницю поза контекстом, визначити її іллокутивний намір і перлокутивний ефект можна тільки потенційно як внутрішній маніпулятивний потенціал автономної синтагми, використавши метод моделювання віртуального комунікативного акту. Ця особливість об’єкта дослідження – фразеологізмів – у формуванні системи дескрипторів маніпулятивних стратегій, тактик та прийомів зумовлює використання методологічного підходу поєднання когнітивних (які знання закладено у семантиці фраземи) та лінгвопрагматичних (як і для чого ці знання можуть бути використані у комунікації) чинників. Когнітивна лінгвістика описує інструмент маніпуляції, тобто стереотипне знання закодоване у фраземі як знаку вторинної номінації, а лінгвопрагматика – узуально закріплений іллокутивний потенціал стереотипу автономної фраземи, що реалізовується у змодельованому комунікативному акті.

Варто зауважити, що приписування автономній фраземі іллокутивної сили та перлокутивного ефекту потребує окремого теоретичного обґрунтування, оскільки в класичній теорії мовленнєвих актів (Дж. Остін [Austin, 1975]) обидві категорії за визначенням належать не мовному знаку, а одиничному мовленнєвому акту конкретного мовця в конкретній ситуації спілкування. У цьому строгому розумінні фразема, взята поза контекстом, не може «мати» іллокуцію так само, як не може її мати, наприклад, дієслово чи речення поза контекстом. Це застереження, однак, не заперечує правомірності нашого підходу, а лише вимагає розрізнення двох площин аналізу: 1) іллокутивну силу як одноразову, ситуативну характеристику конкретного висловлювання; та 2) іллокутивний потенціал як системну, узуально закріплену властивість мовної одиниці бути засобом реалізації певного типу мовленнєвих актів. Подібно до того, як перформативне дієслово (напр., *обіцяти*) не виконує обіцянки самим фактом свого існування у словнику, але системно закріплює за собою здатність реалізовувати обіцянку в акті мовлення, фразема

(Актуальні питання прагмалінгвістики [Aktual'ni pytannja pragmalingvistyky])
Когнітивно-прагматична модель маніпулятивного потенціалу українських фразем: стратегія – тактика – прийом (Українською)
[Kohnityvno-prahmatychna model manipuliatyvnoho potentsialu ukrainskykh frazem: stratehiia – taktyka – pryiom]
© ***Дарчук Н. П. [Darchuk N. P.]***, n.darchuk@knu.ua, ***Зубань О. М. [Zuban O. M.]***, oxana.zuban@knu.ua,
Робейко В. В. [Robeiko V. V.], valentyna.robeiko@knu.ua, ***Цигвінцева Ю. О. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, julivoznuk@gmail.com

(напр., *правда очі коле*) не здійснює маніпуляції як факт мовного знака, але містить у своїй конвенційній семантиці (аксіологічному фреймі, оцінному сценарії) готовий, відтворюваний шаблон (стереотип) іллокутивного вживання, який актуалізується щоразу, коли мовець обирає цю одиницю для конкретного акту спілкування. Отже, використовуючи у дослідженні термін «іллокутивний намір» чи «перлокутивний ефект» фраземи, ми послуговуємось ними метонімічно – не як позначенням реального одиничного акту, а як позначенням узагальненого, когнітивно й статистично вмотивованого прогнозу того, яку іллокутивну функцію ця одиниця виконає в переважній більшості своїх реальних уживань. Саме тому ми використовуємо послідовно означення *потенційний* (потенційна іллокутивна сила, прогностичний перлокутивний ефект), яке є не стилістичним пом'якшенням, а точним термінологічним маркером, що розмежовує системний (мовний) і актуальний (мовленнєвий) рівні аналізу.

Оскільки фразеологізм не реалізований у тексті, ми не бачимо живого процесу маніпулювання, але ми можемо змоделювати цей процес на підставі прихованого змісту фраземи. Когнітивна лінгвістика дозволяє розкрити цей прихований зміст: фразеологізм – це завжди згорнутий текст або мікросюжет, що виражає конвенційний стереотипний ментальний сценарій. Поза контекстом він уже містить у собі аксіологічну сему, або, за термінологією когнітивної лінгвістики, оцінний фрейм («зради», «безпорадності» чи «ворожнечі»). Активуючи цю сему, мовець нав'язує адресату готову інтерпретацію подій без необхідності її аргументувати, адже більшість фразем побудовані на базових метафорах, які кодують потрібне ставлення на рівні підсвідомості.

Прагматичний аналіз автономного фразеологізму – це дослідження його інваріантної іллокутивної сили та прогнозованого перлокутивного ефекту, тому що навіть без тексту фразеологізм має прагматичне маркування – інтенцію (дискредитація, залякування, дезорієнтація), яка потенційно закодована у внутрішній формі сталого виразу.

Аналізуючи маніпулятивний потенціал фразем поза текстом, когнітивізм пояснює, чому цей вираз сприймається як маніпулятивний, через які ментальні коди, а прагматика описує, який руйнівний інтенційний зсув цей вираз може здійснити в моделі комунікації.

Інструментарій маніпулятивних дескрипторів маніпуляції. Для того щоб лінгвістична база даних фразем була придатною для автоматичного аналізу тексту, статистичного аналізу та побудови точних лінгвістичних моделей, її структура має переводити теоретичні поняття лінгвопрагматики та когнітивістики у формалізовані параметри – дескриптори. Оскільки об'єктом є автономний фразеологізм, то у створюваній БД фіксується саме його інваріантний маніпулятивний потенціал – системно закріплена здатність одиниці обслуговувати певну маніпулятивну стратегію. Тому до БД маніпулятивних фразем було інтегровано таку ієрархію маніпулятивних дескрипторів:

1. Маніпулятивна стратегія (найвищий рівень) – поняття психологічної природи, глобальний когнітивний план адресанта – мета, що задає загальний іллокутивний вектор деструктивної комунікації і передбачає поетапне втілення через систему маніпулятивних мовних тактик.

(Current issues in pragmalinguistics [Aktual'ni pytannja pragmalingvistyky])
A Cognitive-Pragmatic Model of the Manipulative Potential of Ukrainian Phrasemes: Strategies, Tactics, and Techniques (in Ukrainian)
[Kohnityvno-prahmatychna model manipuliatyvnoho potentsialu ukrainskykh frazem: stratehiia – taktyka – pryiom]
© ***Darchuk N. P. [Darchuk N. P.]***, n.darchuk@knu.ua, ***Zuban O. M. [Zuban O. M.]***, oxana.zuban@knu.ua,
Robeiko V. V. [Robeiko V. V.], valentyna.robeiko@knu.ua, ***Tsyhvintseva Yu. O. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, julivoznuk@gmail.com

2. Маніпулятивна тактика (проміжний рівень) – різновид втілення стратегії, що визначає напрям (сценарій) поведінки маніпулятора на певному етапі спілкування для досягнення мети і визначається як сукупність прийомів – послідовних, прагматично обумовлених мовленнєвих дій у конкретній ситуації.

3. Маніпулятивний прийом (найнижчий рівень) – елементарна одиниця маніпуляції, конкретний лінгвістичний інструментарій – у нашому випадку фразеологізм, що реалізовує маніпулятивну тактику через стереотипну оцінку події / явища, закладену у внутрішній формі фразеологізму.

Оскільки маніпуляція – це завжди багатоаспектна мовленнєва дія, де форма не збігається з метою, її атрибути (стратегії, тактики та прийоми) розподіляються по всій структурі комунікативного акту: від глибинного задуму до фінального результату в психіці адресата.

1. Маніпулятивна стратегія, напр., «стратегія дискредитації», формується як планування перлокутивного ефекту, адже стратегія – це мета, тобто планована зміна у свідомості, поведінці чи емоційному стані адресата, напр., для «стратегії дискредитації» – мета «знецінити когнітивну, професійну або моральну спроможність адресата / третьої особи, перевівши увагу із фактів комунікації на особистість». Маніпулятивна стратегія постає з бажання отримати конкретний перлокутивний результат – змусити об'єкт вірити маніпулятору, втратити авторитет в очах третіх осіб тощо.

2. Маніпулятивна тактика, напр., «пряме знецінення особистості», формується на іллокутивному рівні, адже тактика – це конкретний сценарій для досягнення стратегічної мети, напр., для тактики «зниження особистісного статусу» – сценарій «приниження адресата, його авторитету, гідності чи значущості через знецінення віку, компетенції, інтелектуальних здібностей, поведінки чи досвіду». Цей сценарій формується через вибір певної комунікативної сили висловлення – іллокутивного наміру.

3. Маніпулятивний прийом формується на локутивному рівні. Прийом – це технологія «упакування» маніпулятивного сценарію тактики, вибір конкретного фразеологізму, який виражає стереотипну модель поведінки та / або оцінки, що сприймається адресатом апріорно, напр. фраземи *без роду та племені, #носитися, як дурень із ступою, #суміш бульдога з носорогом, немає клепки в голові, дурману наївся, дурний піп – дурна його й молитва, з глузду з'їхав* реалізовують один із прийомів маніпулятивної тактики «пряме знецінення особистості» – «маркування знецінення соціального, професійного, матеріального статусу чи ментальних здібностей».

При укладанні бази даних ми розмежовуємо поняття «тактика» і «прийом», що є надзвичайно важливим для побудови чіткої ієрархії: стратегія → тактика → прийом. Коли ми аналізуємо автономний фразеологізм, це розмежування проходить за лінією: комунікативний намір (інтенція) – мовний інструмент її досягнення. Тому для визначення маніпулятивного прийому в межах тактики необхідно обґрунтувати чітку відмінність між цими поняттями аналізу.

Маніпулятивна тактика – це прагматичний намір, конкретне комунікативне завдання в межах загальної стратегії, що реалізовується за допомогою сценарію тактики. Для

© ***Дарчук Н. П. [Darchuk N. P.]***, n.darchuk@knu.ua, ***Зубань О. М. [Zuban O. M.]***, oxana.zuban@knu.ua,
Робейко В. В. [Robeiko V. V.], valentyna.robeiko@knu.ua, ***Цигвінцева Ю. О. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, julivoznuk@gmail.com

визначення тактики автономного фразеологізму необхідно відповісти на запитання: *Що може здійснити адресант (знецінити його аргументи, залякати, викликати почуття провини та ін) з адресатом за допомогою цієї фраземи*? Тому основною класифікаційною ознакою системи маніпулятивних тактик є іллокутивний вплив, те, що маніпулятор намагається зробити з когніцією та волею адресата.

Маніпулятивний прийом – це конкретний мовний механізм, технологія або інструмент, за допомогою якого реалізується тактика. Для визначення маніпулятивного прийому необхідно відповісти на запитання: *За допомогою якого стереотипного сценарію автономна фразема здатна реалізувати конкретну маніпулятивну тактику?* В автономному фразеологізмі прийом можна виявити за допомогою семантико-прагматичного аналізу стереотипної моделі поведінки чи оцінки ситуації, зафіксованої у вторинному значенні фраземи. Хоча прийоми залежать від конкретного значення фраземи, вони можуть бути типізовані в межах визначених тактик.

Отримані результати. ***Дескриптори трирівневої моделі опису маніпулятивного потенціалу фразем***. Аналіз маніпулятивних тактик на репрезентативному емпіричному матеріалі фразем (тестова вибірка обсягом 7584 фраземи) дозволив нам критично проаналізувати первинну систему маніпулятивних тактик, визначити її недоліки з метою оптимізації класифікаційної схеми робочої моделі аналізу. Варто зазначити, що спроба класифікувати тисячний масив фразеологічних одиниць за допомогою надто розлогого, деталізованого переліку маніпулятивних тактик (102) та прийомів (267) загрожує точності практичної реалізації дослідження – приписати кожній фраземі дескриптор стратегії, тактики і прийому. Коли йдеться про такий масштабний масив мовного матеріалу, надмірне дроблення інструментарію аналізу (дескрипторів стратегій, тактик і прийомів) веде до системних помилок аналізу. Що більше тактик, то ближчими й подібнішими стають їхні прагматичні диференційні ознаки і відбувається розмивання меж дефініції тактики. Межа між суміжними тактиками, напр., «навішування ярликів» та «ідеологічне маркування», стає настільки тонкою, що розподіл фразем за цими класами перетворюється на суб'єктивне вгадування. Якщо два лінгвісти або один дослідник у різні дні аналізуватимуть один і той самий фразеологізм, вони дадуть різні результати. Нульова відтворюваність кодування (приписування фраземі дескрипторів) створює ризик знецінення інформації бази даних.

Також для великого реєстру фразем критично важливо отримати релевантні статистичні узагальнення при використанні бази даних у ролі класифікаційного інструмента фразем української мови в таксономічні групи з метою оцінки маніпулятивного потенціалу системи фразем української мови. Отримані статистичні дані за результатами аналізу тестової вибірки продемонстрували, що ядро маніпулятивних фразем формують 52 домінантні тактики, що реалізовані 6825 фраземами (90 %); периферію – 50 периферійних тактик, що реалізовані 759-ма фраземами (10 %). Серед 50-ти периферійних тактик визначаються навіть такі, що реалізовані одним або трьома фразеологізмами, класифікаційна межа непродуктивних тактик становить 35 фразем. Це заважає побачити реальні системні закономірності взаємодії фразеології та маніпуляції.

© ***Darchuk N. P. [Darchuk N. P.]***, n.darchuk@knu.ua, ***Zuban O. M. [Zuban O. M.]***, oxana.zuban@knu.ua,
Robeiko V. V. [Robeiko V. V.], valentyna.robeiko@knu.ua, ***Tsyhvintseva Yu. O. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, julivoznuk@gmail.com

ISSN *2413-5593 (Print); ISSN 2663-6530 (On-line)*
2026. № 50 (УДК 81) : 91-114
ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИКИ, ПРАГМАТИКИ ТА КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
http://semantics.knu.ua/index.php/prblmsemantics

Попри зазначені неточності, система сформованих маніпулятивних тактик та прийомів має високу емпіричну цінність, особливо для розроблення лінгвістичних баз даних, оскільки ця система фіксує великий реєстр намірів і прийомів маніпулятивної комунікації, що дозволяє розробити перший робочий варіант моделі лінгвопрагматичного аналізу фразеологізмів. Тому ми ставимо завдання – переформатувати інвентар маніпулятивних тактик і прийомів шляхом об'єднання та зменшення їхньої кількості у чітку формально диференційовану робочу модель аналізу маніпулятивного потенціалу фразем.

На підставі теоретичного обґрунтування базових понять феномена маніпуляції як особливої форми вербальної комунікації та фразеологізму як особливого мовного знака вторинної номінації було розроблено трирівневу модель «стратегія – тактика – прийом» опису маніпулятивного потенціалу фразем, що ієрархічно систематизує чіткі, диференційовані лінгвопрагматичні маркери. Ця модель була апробована на вибірці 1000 фразем. Опис дескрипторів моделі систематизовано в Табл. 1.

Таблиця 1

Дескриптори моделі опису маніпулятивного потенціалу фразем

Дескриптор стратегії	Дескриптор тактики	Дескриптор прийому	Приклади фразем
ПОЗИТИВНА МАНІПУЛЯЦІЯ			
Р1. Стратегія переосмислення негативних явищ ***мета:*** *Переформатувати сприйняття негативної події, помилки чи кризи у свідомості адресата через нейтралізацію почуття провини чи розпачу шляхом переведення фокусу на позитивну оцінку явища*	**Р1.1. Прийняття помилки як обов'язкового етапу досвіду** ***сценарій:*** *Зняття емоційного стресу адресата через демонстрацію того, що будь-який негативний результат є природною і необхідною частиною процесу розвитку, досвіду а не поразкою чи катастрофою.*	**Р1.1.А. Маркування помилки як базового закону природи, досвіду**	*на помилках вчаться; немає лиха без добра*
		Р1.1.В. Маркування помилки як плати за важливий досвід	*за одного битого двох небитих дають*
		Р1.1.С. Маркування помилки як необхідного (обов'язкового) етапу процесу до успіху	*перший блинець нанівець*
	Р1.2. Применшення втрати чи значущості негативної події (нейтралізація кризи) ***сценарій:*** *Зменшення суб'єктивної значущості негативної події для адресата шляхом порівняння її з більш глобальними життєвими цінностями або довгостроковими перспективами*	**Р1.2.А. Маркування втрати / негативної події як незначної порівняно із важливішими життєвими цінностями**	*головне – живі-здорові*
		Р1.2.В. Маркування знецінення значущості поточної проблеми	*все йде, все минає; коли б тільки й горя*
		Р1.2.С. Маркування поточної проблеми як тимчасової дрібниці на тлі довгого життя	*до весілля заживе*
		Р1.2.D. Маркування заміщення факту об'єктивної (часто загрозливої) реальності позитивним (можливо іронічним) контекстом	*тепла ванна, листи щастя*
Р2. Стратегія штучного піднесення статусу ***мета:*** *Шляхом вербального*	**Р2.1. Авансування інтелектуальної чи професійної зрілості**	**Р2.1.А. Компліментарне маркування гіперболізації інтелектуальних чи професійних здібностей адресата**	*мати світлу голову; беручкий до роботи*

(Актуальні питання прагмалінгвістики [Aktual'ni pytannja pragmalingvistyky])
Когнітивно-прагматична модель маніпулятивного потенціалу українських фразем: стратегія – тактика – прийом (Українською)
[Kohnityvno-prahmatychna model manipuliatyvnoho potentsialu ukrainskykh frazem: stratehiia – taktyka – pryiom]
© ***Дарчук Н. П. [Darchuk N. P.]***, n.darchuk@knu.ua, ***Зубань О. М. [Zuban O. M.]***, oxana.zuban@knu.ua,
Робейко В. В. [Robeiko V. V.], valentyna.robeiko@knu.ua, ***Цигвінцева Ю. О. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, julivoznuk@gmail.com

ISSN *2413-5593 (Print); ISSN 2663-6530 (On-line)*
2026. № 50 : 91-114
Social Sciences. *Arts and Humanities*
PROBLEMS OF SEMANTICS, PRAGMATICS AND COGNITIVE LINGUISTICS
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
http://semantics.knu.ua/index.php/prblmsemantics

Дескриптор стратегії	Дескриптор тактики	Дескриптор прийому	Приклади фразем
приписування адресату високих особистісних або професійних якостей викликати в нього бажання відповідати цьому образу, що знижує критичність сприйняття та спонукає до конструктивної поведінки	***сценарій:*** *Наділення адресата статусом експерта або далекоглядної людини, чия думка має особливу вагу, що змушує його діяти більш зважено та відповідально*	**Р2.1.В. Компліментарне маркування масштабу виняткових якостей та домінування адресата**	*великому кораблеві велике й плавання; зірка першої величини*
		Р2.1.С. Компліментарне маркування мудрості адресата за віковою ознакою чи життєвим досвідом	*ти ж не вчора на світ народився*
	Р2.2. Авансування моральної шляхетності та великодушності ***сценарій:*** *Приписування адресату високих моральних стандартів, здатності до компромісу та відсутності дріб'язковості, що блокує його можливу агресію, егоїстичні наміри чи психологічний бар'єр*	**Р2.2.А. Приписування адресату пророчих, доброзичливих чи миротворчих якостей**	*не тримати каменя за пазухою; вашими устами да мед пити*
		Р2.2.В. Маркування стимуляції в адресата почуття оптимізму	*#заронити іскру надії / #заронити іскру любові;*
		Р2.2.С. Маркування стимуляції безкорисливої поступливості	*будь вище цього; з тебе не убуде*
Р3. Стратегія ілюзії вибору ***мета:*** *Створити для адресата суб'єктивне відчуття самостійності у прийнятті рішень, при цьому структура альтернатив вибудовується так, що будь-який обраний шлях веде до єдиного об'єктивно правильного (конструктивного) фіналу*	**Р3.1. М'яке безальтернативне спрямування до вибору (вибір без вибору)** ***сценарій:*** *Формування умов, за яких адресату пропонують обирати не між «робити чи не робити», що могло б викликати відмову, а між двома варіантами успішного виконання однієї й тієї ж дії*	**Р3.1.А. Маркування пропозиції вибору способу, часу дії або її мети, коли сам вибір дії є незмінним**	*не відкладайте на завтра те, що можна зробити сьогодні; хто раніше встає, тому Бог дає*
	Р3.2. Руйнування небажаного вибору (альтернативи) із позитивною конотацією ***сценарій:*** *Надання адресату права вибору, визначаючи один найгірший небажаний варіант, як очевидно невигідний небезпечний для адресата*	**Р3.2.А. Аксіологічне маркування дискваліфікації негативного вибору**	*дешева рибка – погана юшка; не знаючи броду, не лізь у воду*
Р4. Стратегія солідаризації (зближення / ввічливості) ***мета:*** *Подолати міжособистісну дистанцію між адресатом і адресантом шляхом демонстрації спільності інтересів, почуттів і цінностей*	**Р4.1. Емоційна емпатія** ***сценарій:*** *Запевнення адресата у розумінні його емоцій, думок і почуттів та співпереживанні*	**Р4.1.А. Маркування спільності переживання, долі … з адресатом**	*Прийміть мої співчуття*
		Р4.1.В. Маркування безмежної емоційної прихильності до адресата	*душі не #чути*
	Р4.2. Запевнення у підтримці та єдності (кооперація) ***сценарій:*** *Демонстрація*	**Р4.2.А. Маркування особистої присутності /захисту / відданості / чесності у діях адресата**	*стояти горою*

(Current issues in pragmalinguistics [Aktual'ni pytannja pragmalingvistyky])
A Cognitive-Pragmatic Model of the Manipulative Potential of Ukrainian Phrasemes: Strategies, Tactics, and Techniques (in Ukrainian)
[Kohnityvno-prahmatychna model manipuliatyvnoho potentsialu ukrainskykh frazem: stratehiia – taktyka – pryiom]
© ***Darchuk N. P. [Darchuk N. P.]***, *n.darchuk@knu.ua*, ***Zuban O. M. [Zuban O. M.]***, *oxana.zuban@knu.ua*,
Robeiko V. V. [Robeiko V. V.], *valentyna.robeiko@knu.ua*, ***Tsyhvintseva Yu. O. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, *julivoznuk@gmail.com*

Дескриптор стратегії	Дескриптор тактики	Дескриптор прийому	Приклади фразем
	готовності до спільних з адресатом дій, турботи про нього, захисту його інтересів	**P4.2.B. Сугестивне кодування успіху адресата у його діях**	*ні пуху ні пера; ні пір'я ні луски*
	P4.3. Вираження етикетної поваги / шанобливості / вибачення ***сценарій:*** *Налаштування взаємодії між адресантом і адресатом за заздалегідь відомими правилами етикету, що забезпечує відкритість каналу зв'язку та готовність до діалогу / припинення конфлікту*	**P4.3.A. Етикетне маркування гіперболізованої поваги або доброзичливості стосовно адресата**	*#засвідчити свою пошану; низенько #кланятися*
		P4.3.B. Етикетне маркування залагодження конфлікту	*вибачайте за клопіт*
НЕГАТИВНА МАНІПУЛЯЦІЯ			
N1. Стратегія дискредитації (знецінення суб'єктності та авторитету) ***мета:*** *Знецінити когнітивну, професійну або моральну спроможність адресата/ третьої особи, перевівши увагу із фактів комунікації на особистість*	**N1.1. Пряме знецінення особистості** ***сценарій:*** *Приниження адресата, його авторитету, гідності чи значущості через знецінення віку, компетенції, інтелектуальних здібностей, поведінки чи досвіду*	**N1.1.A. Маркування знецінення соціального, професійного, матеріального статусу чи ментальних здібностей**	*без роду та племені; #носитися; #суміш бульдога з носорогом*
		N1.1.B. Маркування негативних поведінкових факторів людини (дій, звичок, реакцій), які визначають її стиль життя	*і будень, і неділя – лінивому все безділля; пускати туман в очі*
		N1.1.C. Маркування поведінки як хаотичного та неузгодженого процесу	*без стерна і без вітрил; хто до лісу, а хто до біса*
		N1.1.D. Таврування (ярлик) штучного чи невиправданого авторитету через прийом псевдоважливості в оцінці конструктивного прагматизму	*політично #померлий; велика цяця*
		N1.1.E. Маркування меншовартості особистості через порівняння суб'єкта або його оточення	*який пастух, така й череда; #вилетень серед пігмеїв*
		N1.1.F. Маркування амбіцій як невідповідних реальному статусу суб'єкта	*от куди метнув / от куди сягнув*
		N1.1.G. Таврування суб'єкта шляхом деперсоніфікації (зооморфізації / біоморфізації / медикалізації)	*як баран на нові ворота*

© ***Дарчук Н. П. [Darchuk N. P.]***, n.darchuk@knu.ua, ***Зубань О. М. [Zuban O. M.]***, oxana.zuban@knu.ua, ***Робейко В. В. [Robeiko V. V.]***, valentyna.robeiko@knu.ua, ***Цигвінцева Ю. О. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, julivoznuk@gmail.com

ISSN *2413-5593 (Print); ISSN 2663-6530 (On-line)*
2026. № 50 : 91-114
Social Sciences. *Arts and Humanities*
PROBLEMS OF SEMANTICS, PRAGMATICS AND COGNITIVE LINGUISTICS
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
http://semantics.knu.ua/index.php/prblmsemantics

Дескриптор стратегії	Дескриптор тактики	Дескриптор прийому	Приклади фразем
		N1.1.H. Маркування знецінення суб'єкта через брак досвіду чи вік	*ще молоко на губах не обсохло; ще під носом не обсохло*
	N1.2. Іронічне знецінення, висміювання аргументів та зусиль ***сценарій:*** *Визнання переконань, аргументів, зусиль адресата безперспективними, безглуздими, кумедними, абсурдними або застарілими, замість їх логічного спростування*	**N1.2.A. Іронічне маркування аргумента як недоречного, абсурдного, безглуздого**	*#висмоктувати з пальця; сон рябої кобили*
		N1.2.B. Маркування знецінення зусиль як марних, безперспективних та заздалегідь приречених на поразку	*буцалось теля з дубом; #битися головою в мур*
		N1.2.C. Іронічне маркування висловлювання як нещирого або занадто улесливого	*#співати солов'єм / #співати соловейком*
N2. Стратегія емоційного шантажу ***мета:*** *Штучно викликати деструктивний емоційний стан (провину, страх, сором тощо), щоб деморалізувати адресата, заблокувати критичне мислення та змусити до дії*	**N2.1. Провокування почуття провини, страху, обов'язку чи любові адресата** ***сценарій:*** *Апеляція до жалю та совісті адресата шляхом перебільшення страждань адресанта, його емоційної оцінки події чи звернення до авторитету колективної думки, щоб викликати в адресата провину, страх, сором тощо*	**N2.1.A. Маркування драматизації відчаю, беззахисності та безвихідного становища адресанта**	*без ножа #різати; волос вгору лізе*
		N2.1.B. Маркування спекуляції соціальним осудом	*що люди скажуть*
	N2.2. Нав'язування відчуття вини через докір та звинувачення в егоїзмі ***сценарій:*** *Навмисне перебільшення цінності безкорисливих заслуг адресанта для того, щоб викликати в адресата почуття провини і трансформувати його у «боржника»*	**N2.2.A. Маркування гіперболізації власних жертв та альтруїзму адресанта**	*я на тебе життя поклав; з шкури #вилізти*
		N2.2.B. Маркування дії, невигідної адресанту, як зради адресата	*скільки вовка не годуй, він у ліс дивиться; пригрів змію на грудях*
	N2.3. Вербальний терор та залякування ***сценарій:*** *Демонстрація агресії (мовленнєвого насильства, погроз, ультиматумів) адресантом, щоб викликати в жертви паралізуючий страх або тривогу*	**N2.3.A. Маркування погрози, прокляття, неминучої розплати, обіцянки важких наслідків**	*будеш лікті кусати; скручу в баранячий ріг*

(Current issues in pragmalinguistics [Aktual'ni pytannja pragmalingvistyky])
A Cognitive-Pragmatic Model of the Manipulative Potential of Ukrainian Phrasemes: Strategies, Tactics, and Techniques (in Ukrainian)
[Kohnityvno-prahmatychna model manipuliatyvnoho potentsialu ukrainskykh frazem: stratehiia – taktyka – pryiom]
© ***Darchuk N. P. [Darchuk N. P.]***, *n.darchuk@knu.ua*, ***Zuban O. M. [Zuban O. M.]***, *oxana.zuban@knu.ua*,
Robeiko V. V. [Robeiko V. V.], *valentyna.robeiko@knu.ua*, ***Tsyhvintseva Yu. O. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, *julivoznuk@gmail.com*

Дескриптор стратегії	Дескриптор тактики	Дескриптор прийому	Приклади фразем
	N2.4. Драматизація (ескалація) конфлікту, події, факту **сценарій:** Визнання фактів ділових або особистих стосунків агресивними, загрозливими, негативними для адресата / адресанта	**N2.4.A. Маркування події, факту як загрози або негативу**	*бізнесові війни; бездонна бочка,*
N3. Стратегія комунікативного контролю спілкування та вибору ***мета:*** *Перехопити контроль над структурою спілкування, регламентом, темами та правами учасників, щоб зруйнувати паритетність діалогу, позбавляючи адресата вибору*	**N3.1. Комунікативна ізоляція, відсторонення** ***сценарій:*** *Демонстративне припинення або жорстке обмеження спілкування з адресатом, щоб позбавити права на зворотний зв'язок, ізолювати*	**N3.1.A. Маркування демонстративного виходу адресанта із паритетного діалогу**	*общеньками не добудеш; #німий як риба*
		N3.1.B. Маркування адресата як недостойного для доступу до інформації	*не для тебе писано; не твоє собаче діло*
		N3.1.C. Маркування імперативного припинення діалогу	*прикусити язика; ні пари з уст*
	N3.2. Егоцентричне спілкування ***сценарій:*** *Перебудова структури спілкування навколо власного «Я» адресанта (своїх інтересів, цілей, емоцій чи інтерпретацій), повністю ігноруючи комунікативні права, потреби та аргументи адресата*	**N3.2.A. Маркування перехоплення ініціативи через фіксацію уваги на критичній точці, помилці адресата чи прихованій перешкоді**	*#піймати на слові;*
		N3.2.B. Маркування авторитарного права адресанта на домінування в діалозі	*правда очі коле; моє слово - закон*
	N3.3. Обмеження альтернатив вибору з негативною конотацією (прагматичний тиск) ***сценарій:*** *Маскування варіантів розвитку подій під штучну, хибну дихотомію (вибір без вибору), змушуючи адресата до помилкового вибору, потрібного адресанту, провокуючи безвихідь, паніку адресата*	**N3.3.A. Маркування безальтернативного вибору із двох радикальних небезпечних варіантів**	*#виміняти шило на швайку; хоч гірше, аби інше*
	N3.4. Заперечення альтернатив вибору з негативною конотацією (прагматичний тиск) ***сценарій:*** *Заперечення варіантів розвитку подій шляхом нав'язування адресату вибору, потрібного адресанту, провокуючи безвихідь, паніку адресата.*	**N3.4.A. Маркування безкомпромісного імперативу у виборі / заперечення будь-якого вибору взагалі**	*ані кроку; ані яким чином*
ІНТЕНСИФІКАТОРИ МАНІПУЛЯЦІЇ			
I1. Стратегія експресивного посилення впливу ***мета:*** *Штучно викликати емоційний стан адресата (залежно від контексту*	**I1.1. Емоційне нагнітання інтенсивності (максимум або мінімум) дій чи почуттів** ***сценарій:*** *Гіперболізація емоційної експресії з*	**I1.1.A. Маркування модифікації інтенсивності події як гранично максимального наслідку / обсягу / межі цієї події /об'єкта / часу**	*аж в очах заіскрилося;аж гай гуде; аж до дна душі*

© ***Дарчук Н. П. [Darchuk N. P.]***, n.darchuk@knu.ua, ***Зубань О. М. [Zuban O. M.]***, oxana.zuban@knu.ua,
Робейко В. В. [Robeiko V. V.], valentyna.robeiko@knu.ua, ***Цигвінцева Ю. О. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, julivoznuk@gmail.com

Дескриптор стратегії	Дескриптор тактики	Дескриптор прийому	Приклади фразем
може бути і деструктивний, і конструктивний), щоб заблокувати критичне мислення та змусити до дії	*використанням слів-інтенсифікаторів , щоб змусити адресата реагувати на масштаб та/або катастрофічність події, а не на реальні факти*	**І1.1.В. Маркування модифікації інтенсивності події як гранично мінімального наслідку / обсягу / межі цієї події /об'єкта / часу або їх повного заперечення**	*ані каплі / краплі / крихти; ані на хвильку*
	І1.2. Абсолютне, безвинятковe охоплення процесу, факту, об'єкта сценарій: Унеможливлення проміжних станів процесу, факту та ін., що блокує можливість виходу адресата за межі чогось або зміни умов	**І1.2.А. Маркування двоточкової тотальності або зміни умов**	*від колиски до домовин; від краю і до краю*

Аналітична модель систематизує дескриптори за трьома типами маніпуляції (позитивна (P), негативна (N) та інтенсифікатори (I) маніпулятивного впливу), кожен із яких має свій код латинською літерою, що повторюється для кожної стратегії, тактики та прийому. Кодування типу маніпуляції та трьох рівнів дескрипторів опису зумовлене подальшою автоматизацією роботи лінгвіста-експерта, який приписує код прийому аналізованому фразеологізму в спеціально створеній системі автоматизованого аналізу (опис системи автоматизованого аналізу буде представлено в окремій науковій статті). Послідовне кодування стратегій, тактик і прийомів відображає послідовність дескрипторів в описі фраземи, напр., P1 ← P1.1 ← P1.1.A відображає модель опису фраземи *немає лиха без добра* – Стратегія переосмислення негативних явищ / Прийняття помилки як обов'язкового етапу досвіду / маркування помилки як базового закону природи, досвіду. Тобто кожен рядок таблиці формує свою модель опису маніпулятивного потенціалу фраземи. Представлена у Табл. 1. система дескрипторів об’єднує 48 моделей опису маніпулятивного потенціалу фразем за ланцюжками кодової послідовності літер і цифр, що відображають ієрархічні відношення стратегій, тактик і прийомів: 4 стратегії позитивної маніпуляції реалізовуються 9-ма тактиками та 21-м прийомом; 3 стратегії негативної маніпуляції реалізовуються 10-ма тактиками та 24-ма прийомами; 1 стратегія інтенсифікаторів маніпуляції – 2-ма тактиками та 3-ма прийомами.

Висновки дослідження. Створення та теоретичне обґрунтування ієрархічної когнітивно-прагматичної моделі опису маніпулятивного потенціалу фразеологізмів української мови переконливо доводить правомірність приписування прагматичних характеристик (потенційної іллокутивної сили та прогностичного перлокутивного ефекту) автономній фразеологічній одиниці поза контекстом як системних, узуально закріплених властивостей внутрішньої форми (аксіологічної семантики та стереотипного сценарію) фраземи, що слугують когнітивною матрицею, яка передбачувано реалізує відповідну маніпулятивну інтенцію в мовленні.

Розроблена модель опису маніпулятивного потенціалу фразем дозволить послідовно описати маніпулятивний потенціал фразеологізмів української мови за чіткими ієрархічними дескрипторами, а сформована на її основі БД маніпулятивних фразеологізмів

© ***Darchuk N. P. [Darchuk N. P.]***, n.darchuk@knu.ua, ***Zuban O. M. [Zuban O. M.]***, oxana.zuban@knu.ua,
Robeiko V. V. [Robeiko V. V.], valentyna.robeiko@knu.ua, ***Tsyhvintseva Yu. O. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, julivoznuk@gmail.com

забезпечить ефективну реалізацію таких функцій:

1) інтеграцію алгоритмів ідентифікації фразеологічних маніпуляцій у модуль системи автоматичного аналізу деструктивних медіатекстів TextAttributor 2.0;

2) здійснення точної класифікації та статистичного оцінювання маніпулятивного потенціалу всієї фразеологічної системи української мови за таксономічними групами.

Запропонована модель опису була апробована на матеріалі 1000 фразем і характеризується достатністю визначених дескрипторів маніпуляції. Вона виступає теоретичним і формалізованим підґрунтям для розбудови бази даних обсягом 15381 маніпулятивна фразема, однак ми свідомі того, що великий обсяг матеріалу дослідження може зумовити введення нових дескрипторів опису. Оскільки опрацювання повного масиву може виявити додаткові прагматичні нюанси, подальші наукові розвідки будуть спрямовані на можливе розширення інвентарю дескрипторів, опис програмного забезпечення та баз даних для автоматизованого кодування маніпулятивного потенціалу фразем та аналіз функціонування фразем у текстах реального медійного дискурсу.

References:

1. Голопич, І. М., & Чернова, І. В. (2025). Мовні стратегії маніпуляції в українському медійному дискурсі: когнітивний та прагматичний аспекти [Holopych, I. M., & Chernova, I. V. (2025). Movni stratehii manipuliatsii v ukrainskomu mediinomu dyskursi: kohnityvnyi ta prahmatychnyi aspekty (Linguistic strategies of manipulation in Ukrainian media discourse: Cognitive and pragmatic aspects)]. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика [Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Filolohiia. Zhurnalistyka (Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Journalism)]*, *36*(75), 13–18.
2. Дащенко, Н., & Поляна, В. (2025). Маніпулятивні прийоми у новинному контенті місцевих сайтів [Dashchenko, N., & Poliana, V. (2025). Manipuliatyvni pryiomy u novynnomu kontenti mistsevykh saitiv (Manipulative techniques in the news content of local websites)]. *Образ [Obraz (Image)],* 1(47), 59–68.
3. Детектор медіа. (2016–2026). *Детектор медіа [Detektor media (Media Detector)]*. https://detector.media/tag/637/
4. Дмитрук, О. В. (2006). *Маніпулятивні стратегії в сучасній англомовній комунікації (на матеріалі текстів друкованих та Інтернет-видань 2000–2005 років)* [Dmytruk, O. V. (2006). Manipuliatyvni stratehii v suchasnii anhlomovnii komunikatsii (na materiali tekstiv drukovanykh ta Internet-vydan 2000–2005 rokiv) (Manipulative strategies in contemporary English-language communication: Based on printed and Internet media texts from 2000–2005)] [Автореферат дисертації кандидата філологічних наук]. Київ.
5. Зірка, В. В. (2005). *Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі* [Zirka, V. V. (2005). Movna paradyhma manipuliatyvnoi hry v reklami (The linguistic paradigm of manipulative play in advertising)] [Автореферат дисертації доктора філологічних наук]. Київ.
6. Калита, А. А., Клименюк, О. В., & Тараненко, Л. І. (2024). *Маніпуляція в мовленнєвій комунікації: Монографія* [Kalyta, A. A., Klymeniuk, O. V., & Taranenko, L. I. (2024). Manipuliatsiia v movlennievii komunikatsii: Monohrafiia (Manipulation in speech communication: Monograph)]. Тропеа.
7. Корпус текстів української мови. (2003–2026). *Mova.info: Лінгвістичний портал [Mova.info: Linhvistychnyi portal (Mova.info: Linguistic Portal)]*. http://www.mova.info/corpus.aspx
8. Космеда, Т. А., & Халіман, О. В. (2011). «Граматика оцінки» як актуальна проблема сучасного мовознавства [Kosmeda, T. A., & Khaliman, O. V. (2011). «Hramatyka otsinky» yak aktualna problema suchasnoho movoznavstva (“Grammar of evaluation” as a topical problem of modern linguistics)]. *Лінгвістичні студії [Linhvistychni studii (Linguistic Studies)],* (22), 36–40.

© ***Дарчук Н. П. [Darchuk N. P.]***, n.darchuk@knu.ua, ***Зубань О. М. [Zuban O. M.]***, oxana.zuban@knu.ua,
Робейко В. В. [Robeiko V. V.], valentyna.robeiko@knu.ua, ***Цигвінцева Ю. О. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, julivoznuk@gmail.com

9. Міма, І. В. (2025). Природа та сутність маніпулювання як правової категорії [Mima, I. V. (2025). Pryroda ta sutnist manipuliuvannia yak pravovoi katehorii (The nature and essence of manipulation as a legal category)]. *Нове українське право [Nove ukrainske pravo (New Ukrainian Law)]*, (4), 112–118.
10. Павлів, О. (2023). Лінгвопрагматичні аспекти маніпулятивних стратегій у мовленні персонажів А. Мандзоні «Заручені» [Pavliv, O. (2023). Linhvoprahmatychni aspekty manipuliatyvnykh stratehii u movlenni personazhiv A. Mandzoni «Zarucheni» (Linguopragmatic aspects of manipulative strategies in the speech of characters in A. Manzoni's *The Betrothed*)]. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики [Problemy semantyky, prahmatyky ta kohnityvnoi linhvistyky (Problems of Semantics, Pragmatics and Cognitive Linguistics)], 1*(43), 65–80.
11. Різун, В. В., Непийвода, Н. Ф., & Корнєєв, В. М. (2005). *Лінгвістика впливу* [Rizun, V. V., Nepyivoda, N. F., & Kornieiev, V. M. (2005). Linhvistyka vplyvu (Linguistics of influence)]. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».
12. Сизонов, Д. (2020). Фразеологізм-заголовок як маніпулятивна домінанта медіатексту [Syzonov, D. (2020). Frazeolohizm-zaholovok yak manipuliatyvna dominanta mediatekstu (Phraseological headline as a manipulative dominant of a media text)]. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика [Aktualni problemy ukrainskoi linhvistyky: teoriia i praktyka (Current Issues in Ukrainian Linguistics: Theory and Practice)]*, (40), 58–70.
13. Сизонов, Д. Ю. (2018). «Якщо куля в лоб...»: Про маніпулятивні тактики нових фразеологізмів ідіоматичного характеру [Syzonov, D. Yu. (2018). «Yakshcho kulia v lob...»: Pro manipuliatyvni taktyky novykh frazeolohizmiv idiomatychnoho kharakteru ("If a bullet hits the forehead…": On manipulative tactics of new idiomatic phraseological units)]. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика [Aktualni problemy ukrainskoi linhvistyky: teoriia i praktyka (Current Issues in Ukrainian Linguistics: Theory and Practice)]*, (36), 76–91.
14. Шевченко, В. (2025). Різновиди маніпуляцій в онлайн-медіа і соцмережах [Shevchenko, V. (2025). Riznovydy manipuliatsii v onlain-media i sotsmerezhakh (Types of manipulation in online media and social networks)]. *Образ [Obraz (Image)],* 1(47), 6–18.
15. Шкіцька, І. Ю. (2012). *Маніпулятивна стратегія позитиву в українській мові* [Shkitska, I. Yu. (2012). Manipuliatyvna stratehiia pozytyvu v ukrainskii movi (Manipulative strategy of positivity in the Ukrainian language)] [Дисертація доктора філологічних наук]. Тернопіль.
16. Austin, J. L. (1975). *How to do things with words*. Harvard University Press.
17. Bateson, G. (1972). *Steps to an ecology of mind: Collected essays in anthropology, psychiatry, evolution, and epistemology*. Ballantine Books.
18. Darchuk, N., Zuban, O., Robeiko, V., Tsyhvintseva, Y., Sorokin, V., & Sazhok, M. (2024). The system for automatic stylometric analysis of Ukrainian media texts TextAttributor 1.0 (techniques, means, functionality). *Acta Linguistica Lithuanica*, (91), 224–247.
19. Erickson, M. H., & Rossi, E. L. (1979). *Hypnotic realities: The induction of clinical hypnosis and forms of indirect suggestion*. Irvington Publishers.
20. Goodin, R. E. (1980). *Manipulatory politics*. Yale University Press.
21. Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action. Vol. 1: Reason and the rationalization of society* (T. McCarthy, Trans.). Beacon Press.
22. Shostrom, E. L. (1967). *Man, the manipulator: The inner journey from manipulation to actualization*. Abingdon Press.
23. TextAttributor 1.0. (2024–2026). *TextAttributor 1.0*. http://ta.mova.info
24. van Dijk, T. A. (2006). Discourse and manipulation. *Discourse & Society*, *17*(3), 359–383.

© ***Darchuk N. P. [Darchuk N. P.]***, n.darchuk@knu.ua, ***Zuban O. M. [Zuban O. M.]***, oxana.zuban@knu.ua,
Robeiko V. V. [Robeiko V. V.], valentyna.robeiko@knu.ua, ***Tsyhvintseva Yu. O. [Tsyhvintseva Yu. O.]***, julivoznuk@gmail.com